

Hermeneutiek: een identiteitskwesitie

Geachte broeders en zusters,

Als u mij vraagt op welk punt de discussie rondom de positie van mannen en vrouwen in de kerk vastloopt, dan zou ik in eerste instantie antwoorden: hermeneutiek. En ik hoop u in het half uurtje dat mij ter beschikking staat vooral duidelijk te maken waarom hermeneutiek voor ons gereformeerden een belangrijk item is, wat het precies is, en waar we in elk geval aandacht aan moeten besteden als we over hermeneutiek nadenken.

Waarom zie ik hermeneutiek als een knelpunt in de discussie? Dat heeft vooral met twee zaken te maken. Ten eerste dat het begrip bij veel kerkgangers nog onbekend is. Velen hebben al over hermeneutiek gehoord, maar weten eigenlijk niet precies wat hiermee bedoeld wordt. Bovendien heerst er ook een zeker wantrouwen rondom dit begrip. Hermeneutiek wordt vaak geassocieerd met vernieuwing en Schriftkritiek. Maar voor de bezinning op de plaats van mannen en vrouwen in de kerk – en niet alleen voor deze bezinning trouwens – is het van groot belang om hermeneutiek als begrip breedkerkelijk helder te krijgen. Ten tweede heeft hermeneutiek iets ongrijpbaars over zich. Hoe doe je eigenlijk aan hermeneutiek? Veel factoren spelen een rol en het lijkt niet zo eenvoudig om een vaststaand model te ontwerpen om ‘aan hermeneutiek te doen’.... Kortom, het wat en het hoe van hermeneutiek zijn niet helder. En over deze beide punten – hermeneutiek: wat en hoe – wil ik vandaag wat meer vertellen.

1. Wat is hermeneutiek?

Ik begin graag met een stelling waar ik hoe langer hoe meer zelf van overtuigd ben geraakt:

Hermeneutiek is iets waarover we móeten nadenken willen we onze eigen identiteit als gereformeerden serieus nemen.

Mogen vrouwen het woord voeren in de kerk? Mogen zij de bestaande ambten vervullen? Veel mensen binnen de GKv hebben daar al wel een idee over. En die ideeën staan soms haaks op elkaar. Volgens sommigen mag het niet want, zo zeggen zij, de Schrift is hier erg duidelijk over. Volgens anderen had het al lang moeten. Zij wijzen op het cultuurgebonden karakter van de Schrift wat betreft de opvattingen over de positie van vrouwen. U voelt aan dat beide argumentaties iets naar voren schuiven waar we eigenlijk niet zomaar om heen kunnen. En u voelt ook dat onze omgang met de Schrift het hart van deze discussie vormt. Hermeneutiek staat niet los van Schriftgezag...

Het eerste hoofdstuk van mijn boekje ‘Als vrouwen het Woord doen’ is daarom gewijd aan vragen over openbaring en Schriftgezag. Voor antwoorden ben ik eerst en vooral gaan kijken bij Herman Bavinck. Hij was samen met Abraham Kuiper één van de grondleggers van de Gereformeerde Kerken in Nederland. In zijn vierdelige dogmatiek behandelt hij onder meer de gereformeerde leer over openbaring en de Heilige Schrift. Een aantal punten hieruit zal ik naar voren halen omdat ze volgens mij helderheid geven over de *noodzaak* van hermeneutiek.

- *Openbaring: Zender – boodschap – ontvanger*

Wat is eigenlijk openbaring? Bavinck spreekt over openbaring op een manier die we nu zouden vatten onder het kopje ‘Zender – boodschap – ontvanger’. God is de Zender. Mensen zijn de ontvangers. Wat is dan de boodschap? God wil eerst en vooral *zichzelf* aan mensen laten kennen. Hij is zelf de boodschap: hoe Hij is, wie Hij voor ons wil zijn.

- *Openbaring langs middel – lijke weg*

Hoe openbaart God zichzelf dan aan ons? Belangrijk om bij stil te staan is dat Hij dat doet op een manier die wij mensen kunnen begrijpen. Wij schepselen kunnen Gods oneindigheid niet aan. Eenvoudig gesproken: mocht God ‘op zijn Gods’ tot ons spreken, zouden wij er niets van begrijpen. Daarom heeft God middelen uitgekozen om zich aan ons te openbaren. Hij spreekt op een middel-lijke manier. Bijvoorbeeld door zijn schepping: zichtbare en tastbare openbaring. Bijvoorbeeld door Jezus Christus: een concreet persoon, Zoon van God, maar ook mens zoals wij. Bijvoorbeeld door de Bijbel: een leesbaar boek, openbaring in mensentalen opgetekend. Zo spreekt God tot ons net als een vader of een moeder hun kinderen ook aanspreken op het eigen niveau opdat ze het zouden snappen. Hij past zich aan. Hij kiest bruikbare middelen.

- *Openbaring is ruimer dan Schrift!*

Wanneer ik deze voorbeelden aanhaal, merkt u het eigenlijk al: openbaring is ruimer dan alleen de Schrift. Het is niet omdat de Schrift Gods openbaring is, dat Gods openbaring uitsluitend uit de Schrift zou bestaan. God openbaart zich op een algemene manier in zijn schepping, in de culturen, in de wereldgeschiedenis. Uit deze algemene openbaring kunnen mensen al bepaalde eigenschappen van Hem afleiden zoals zijn grootheid en zijn toorn. Maar Gods algemene openbaring is volgens Bavinck niet genoeg om God ook echt te kennen. Ze heeft aanvulling nodig vanuit de bijzondere openbaring. God openbaart zich op een bijzondere manier in de weg die Hij met zijn volk is gegaan en die in Jezus Christus, zijn Zoon, een hoogtepunt heeft gekend. In deze bijzondere openbaring kunnen mensen andere eigenschappen van God leren kennen, bijvoorbeeld dat Hij barmhartig is en zijn schepping oneindig liefheeft. De Schrift is het boek van die bijzondere openbaring. Al deze vormen van openbaring noemt Bavinck: extern. Het is openbaring zoals die zich aan de buitenkant – extern – aan ons vertoont. Maar God openbaart zich ook intern aan mensen. Dit doet hij door zijn Geest die in de

mensen – intern – geloof bewerkt. Gods Geest getuigt intern dat wat in de Schrift beschreven staat ook waar is. Kortom, openbaring is ruimer dan Schrift. De Schrift heeft als boek van Gods bijzondere openbaring wel een centrale plaats binnen de openbaring. Maar om God echt te ontmoeten zijn alle elementen van openbaring noodzakelijk. Zo benadrukt Bavinck dat de bijzondere openbaring niet los staat van de algemene openbaring. Of nog, Gods boodschap van redding en genade is bedoeld om juist in deze wereld, die zijn schepping is, te landen. Gods Woord klinkt niet in het luchtledige. Op die manier vormt de algemene openbaring de noodzakelijke bedding voor de bijzondere.

- *Schriftgezag berust op inspiratie, theopneustie*

Ik focus even op de Schrift. De Hervormers stelden indertijd heel sterk tegenover Rome dat niet de paus maar alleen de Schrift autoriteit voor ons leven heeft: *sola scriptura*. De Schrift dient zich aan met gezag, stelden zij. Hoe kan dit? Omdat zij *geïnspireerd* is (2 Tim.3,16). Een andere term voor inspiratie is *theopneustie*. Hierin hoort u de Griekse woorden theos (God) en pneuma (Geest). De Schrift is door Gods Geest ontstaan en ‘ademt’ als het ware Gods Geest als u eruit leest. Juist daarom is de Schrift absoluut niet te vergelijken met eender welk ander belangrijk boek uit de geschiedenis. Inspiratie, theopneustie is de uiteindelijke grond van haar gezag voor het leven: God spreekt. Mensen geven gehoor, gehoorzamen.

- *Organische inspiratie: Schrift van God en van mensen*

Maar hoe moet u zich die inspiratie dan voorstellen? Bavinck laat zien dat er in het verleden vrij ‘mechanisch’ over gedacht werd alsof God de Schrift woord voor woord gedictieerd heeft en de Bijbelschrijvers daarbij de functie van secretaris vervulden. Bavinck zelf houdt een andere kijk op inspiratie: niet mechanisch maar organisch. Hierbij laat hij de menselijke arbeid in het proces meer tot zijn recht komen. De Geest van God heeft de auteurs van de Bijbel extra bezielde en hen in al hun aspecten geprepareerd voor hun werk. Zo heeft God menselijke vaardigheden (zoals nadenken, onderzoek of beschrijving van de eigen ervaring) dienstbaar gemaakt voor zijn doel. Ook hier zien we dus duidelijk dat God voor zijn openbaring middelen heeft ingezet die voor mensen begrijpelijk zijn. Bavinck vergelijkt daarbij de Schrift in zekere zin met de figuur van Jezus Christus. Jezus is Zoon van God en toch geheel en al mens. Dat kun je niet van elkaar scheiden. Zo ook is de Bijbel product van de Heilige Geest en toch ook van mensen. Ook dat kun je niet van elkaar scheiden.

- *Het ‘DNA’ van de Schrift*

Bavinck benadrukt verder de eenheid in geesteskwaliteit van de Schrift: “*Het is één Geest waaruit heel de Schrift door het bewustzijn der schrijvers heen is voortgekomen. Maar wel is er verschil in de wijze, waarop hetzelfde leven in de verschillende deelen des lichaams immanent en werkzaam is. Er is verscheidenheid van gaven, ook in de Schrift, maar het is dezelfde Geest.*” (H2, par.13, 115). Wij

zouden vandaag zeggen: de Schrift vertoont in al haar verschillende vormen toch dezelfde goddelijke DNA-structuur.

Ik kom tot een conclusie bij het eerste punt. Want wat heeft dit alles dan met hermeneutiek te maken? En misschien zit u nog steeds te wachten op een heldere omschrijving van wat hermeneutiek nu eigenlijk is....

Belangrijk om het fenomeen hermeneutiek te begrijpen is dat u zich realiseert: de Schrift heeft gezag precies zoals ze zich aandient!

Een wezenlijk kenmerk van openbaring is juist dat openbaring alleen maar gebeurt door al deze tastbare menselijke aspecten heen. Goddelijk en menselijk kun je hierin niet scheiden. Het middellijke is een basiskenmerk van Gods openbaring. M.a.w. dat de Schrift tot ons kwam in specifiek dat deel van de wereld, in specifiek dat deel van de geschiedenis, via deze specifieke mensen, in hun eigen specifieke culturen hoort er helemaal bij. Het is Gods keuze om zich zo bekend te maken. Die historisch bepaalde aspecten zijn niet zomaar los te maken van het gezag dat de Schrift ook voor ons, voor u en voor mij heeft. In al haar vezels historisch bepaald.... en toch wil de Schrift gezagvol zijn voor *ieders* leven. Ze heeft universeel gezag. Ze spreekt met gezag voor miljoenen, nee miljarden verschillende mensen in totaal verschillende tijdvakken en op totaal verschillende plaatsen!

U voelt dat hier een gigantische spanning zit: juist uit deze spanning wordt de hermeneutische vraagstelling geboren. Want wat is hermeneutiek? *Hermeneutiek is als het ware de beweging maken van de tekst – die in een unieke situatie is ontstaan en dus geheel eigen kenmerken heeft – naar een totaal nieuwe unieke situatie met geheel eigen kenmerken.* Het woord ‘hermeneutiek’ verwijst oorspronkelijk naar Hermes, de boodschapper-god onder de Griekse goden. Hij was degene die de wil van de goden op de berg Olympos overbracht naar de mensen.

Eigenlijk is hermeneutiek iets waar iedereen – onbewust – al aan doet, ook bij het lezen van andere boeken. Wanneer u de Bijbel leest, probeert te begrijpen en er lering uit trekt voor uw eigen leven, bent u technisch gesproken hermeneutisch bezig. Wat dat betreft is hermeneutiek iets van alle tijden en is er dus niets nieuws onder de zon. Wél nieuw is dat hermeneutiek als *proces* de laatste decennia steeds meer in kaart werd gebracht. Men is gaan kijken hoe deze ‘overdracht’ eigenlijk in zijn werk gaat. En vooral ook welke rol de eigen leefwereld (voor ons is dat dan de westerse context) hierin speelt. Maar hierover meer in het tweede punt.

2. Het hoe van hermeneutiek: het hermeneutische proces

Een hermeneutisch proces kent geen modelmatig verloop. U kunt niet even gaan zitten met een soort afvinklijstje van stappen die u moet doorlopen om tot het goede begrijpen van de Bijbeltekst voor elke

situatie te komen. Het hermeneutische proces is niet een soort model waar de goede input de gewenste output geeft. Het zal telkens een uniek historisch verloop kennen. En juist daardoor hangt er ook een sfeer van ongrijpbaarheid rond het begrip hermeneutiek. Wel is het mogelijk een aantal factoren aan te duiden die – elk op hun eigen manier – in een hermeneutisch proces zullen werken. Allereerst stuurt de Schrift in al haar concreetheid het proces. Ten tweede stuurt ook de eigen leefwereld van degene die de Schrift leest en ernaar probeert te leven het proces. En zo ook doet de Geest van God dat. Er zouden meer factoren te noemen zijn, maar allemaal zijn ze op de één of de andere manier wel terug te brengen onder één van deze drie. In mijn boekje ben ik wat uitgebreider ingegaan op de verschillende manieren waarop deze drie factoren het hermeneutische proces sturen.

Bij één van deze factoren wil ik hier kort even stilstaan: de eigen leefwereld. Dit speelt immers overduidelijk in de m/v discussie. Hoezo stuurt onze eigen leefwereld het hermeneutische proces? Gaat dit dan niet uit boven de Schrift zelf? Concreet klinkt het dan in de m/v discussie: krijgt onze westerse geëmancipeerde context niet de overhand op de Bijbel? Tegelijk moeten wij erkennen dat wij ook wel echt deel uitmaken van deze westerse context. Dit kunnen – en moeten wij niet willen – ontkennen. Onze leefwereld zit bij wijze van spreken in onze genen.... Juist op dit punt wordt het dus voor gereformeerden spannend: hoe doen we onze eigen context recht zonder afbreuk te doen aan het normerende gezag van de gehele Schrift precies zoals ze zich aandient?

Hierover valt in elk geval het volgende te zeggen. De context waarin wij leven vormt eigenlijk een onderdeel van de algemene openbaring – u herinnert zich: schepping, culturen, wereldgeschiedenis... Zoals ik eerder al aangaf, benadrukte Herman Bavinck dat deze algemene openbaring een noodzakelijke bedding vormt voor de bijzondere openbaring waarvan de Schrift het relaas is. Gods Woord klinkt niet in het luchtledige. God wil mensen raken dáár waar ze zich bevinden. De Schrift draagt in zich de hoogste norm waartegen alles wordt afgemeten, maar ook onze levenscontext werkt hierbij sturend. Zij is immers voor ons de enig mogelijke toegangspoort tot Gods openbaring. Wij mensen uit de westerse moderne wereld delen immers niet het levensaanvoelen van de gemiddelde Middeleeuwer (en omgekeerd). Wij leven met ándere vragen en stellen ándere vragen aan de Schrift. Hierin werkt elke levenscontext op een ándere manier Schrift-openend juist door de eigenheid en de vragen die hierin meekomen.

Dit betekent dat de vragen die we stellen gesteld móeten worden. Maar dit betekent ook dat we bescheiden moeten zijn als het op antwoorden aankomt... wij overzien niet het geheel!

Opnieuw doorvertaald naar de m/v discussie: kenmerkend voor onze eigen westerse context is een grondige verandering op het vlak van de traditionele maatschappelijke man-vrouw verhouding. En er ontstaat hierbij een toenemende spanning tussen het maatschappelijk functioneren van vrouwen enerzijds en het kerkelijk spreken over de man-vrouw verhouding anderzijds. Vrouwen zijn in allerlei

gezaghebbende posities te vinden, maatschappelijk gesproken, maar niet binnen het kerkelijke domein. Deze groeiende spanning, eigen aan onze levenscontext, dwingt ons ertoe de Bijbel op dit punt opnieuw te onderzoeken. Dit betekent nog niet dat onze context de uitkomst van dit onderzoek bepaalt – de vraag stellen is niet haar beantwoorden zoals men soms meent. Veeleer is het zoals de Fransen het uitdrukken: *la question se pose* – de vraag stelt *zich*.

Onze vragen stellen *zich*... aan Gods Woord. Hoe vormt Gods Woord dan vervolgens de Norm? In dit verband is het interessant om te kijken hoe dat gebeurt in de traditionele uitleg over de man-vrouw verhouding en hoe in het rapport ‘Vrouwelijke Ouderlingen en Predikanten’ op basis waarvan de Nederlands Gereformeerde Kerken deze ambten in 2004 voor vrouwen hebben opengesteld.

Traditioneel kan een vrouw binnen de gereformeerde kerken het ambt van ouderling of predikant niet vervullen. Bij het onderbouwen van deze opvatting spelen de zogeheten ‘zwijgtaksten’ van Paulus een belangrijke rol. Bijvoorbeeld in zijn brief aan Timoteüs staat de apostel niet toe dat de vrouw onderwijst en gezag voert over de man. Over de vertaling van het concrete vers is het laatste woord nog niet gezegd. Hoe het ook zij, dit verbod krijgt traditioneel een universele lading omdat de apostel het nadrukkelijk in verband brengt met de scheppingsorde van man en vrouw. En juist dit maakt het voorschrift geldig voor alle tijden en culturen, zo redeneert men. Want schepping gaat per definitie *vooraf* aan het ontstaan van verschillende culturen op aarde. En schepping leert ons iets over Gods bedoeling met man en vrouw. Het gaat bij het verbod op onderwijs en gezag voeren door vrouwen dus om een *universeel* gebod in tegenstelling tot meer *contextgebonden* geboden, bijvoorbeeld inzake de hoofdbedekking van vrouwen (1 Kor.11).

Het rapport van de NGK brengt allereerst de bestaande uitleg van de teksten die in de m/v discussie spelen in kaart. Daarbij stelt de commissie vast dat er globaal genomen twee lijnen van interpretatie bestaan. Na weging van beide lijnen besluit zij niet tot een keuze voor de ene of de andere uitleg. Zij probeert een antwoord te vinden via een andere weg, namelijk via een bezinning op het vlak van Schriftverstaan, of nog hermeneutiek. Het centrale punt in die bezinning is volgens de commissie ‘de vraag wat in de Bijbelse voorschriften omtrent de verhouding tussen man en vrouw het blijvende en het tijdelijke is’.¹ In haar hermeneutische bezinning geeft de commissie prioriteit aan de voortgang van het heil tegenover het bewaren van scheppingsordeningen. Praktisch geformuleerd: wanneer wij Paulus’ voorschriften voor vrouwen in onze leefwereld rechtstreeks toepassen, staat dit de verspreiding van het evangelie in de weg. We hinderen de voortgang van het heil en dus is rechtstreekse toepassing van deze voorschriften in onze westerse context uitdrukkelijk niet gewenst.

¹ *Vrouwelijke Ouderlingen en Predikanten?* Rapport van de commissie Vrouwelijke Ouderlingen en Predikanten besproken op de Landelijke Vergadering van de Nederlands Gereformeerde Kerken Lelystad 2004 (code LV2004.25.4), p. 62.

Beide benaderingen, de traditionele en die uit het VOP-rapport bewegen zich midden in de spanning tussen het contextgebonden karakter van de Schrift enerzijds en haar universele gezagsclaim anderzijds. Beide zoeken ze naar een manier om deze spanning te hanteren. En beide willen ze daarbij de Schrift als uitgangspunt nemen. Maar ze doen dit op een verschillende manier. De Genesisinterpretatie richt zich vooral op de directe geboden en zoekt hier naar wat universeel (dus blijvend) en wat contextgebonden (dus tijdelijk) is. Het VOP-rapport laat de uitleg van de teksten achter zich en gaat niet zozeer zoeken naar de tijdloze constante van de concrete voorschriften als wel naar de tijdloze bedoeling van Gods Woord. Ook hier dus is Gods Woord de norm, maar niet langs het pad van de concrete geboden. Hermeneutiek en tekstuitleg vormen twee gescheiden paden. Het ‘tegenover’ dat met de concrete voorschriften meekomt, valt weg.

En dit was bij aanvang al een kritiekpunt van de GKv op de redenering in het VOP-rapport. Ondertussen hebben onze *Deputaten Kerkelijke Eenheid* samen met de Nederlands Gereformeerde *Commissie voor Contact en Samenspreking* hier al verder over doorgesproken. Verslaggeving hiervan kunt u lezen in een bijlage van het DKE-rapport voor deze synode. Dit document stemt onder meer het gebruik van de termen hermeneutiek en tekstuitleg beter op elkaar af.

De traditionele interpretatie wat betreft de man-vrouw verhouding is wel uitdrukkelijker op de uitleg van de concrete m/v teksten gebaseerd. Toch zou ik hierbij enkele kanttekeningen willen maken.

Ten eerste zagen we bij de bespreking van Schriftgezag volgens Bavinck dat de héle Schrift gezagvol is, en wel precies zoals ze zich aandient, dus juist ook in dat culturele aspect. Hoezo proberen wij dan een onderscheid te maken tussen universele en contextgebonden voorschriften? Op die manier krijgt een groot gedeelte Bijbelstof het label ‘historische verpakking’. En hoe mooi de verpakking ook is, meestal belandt ze ergens in de prullenmand.

Ten tweede geven de apostelen voor hun instructie aan vrouwen veel meer onderbouwende motieven dan alleen het Genesisargument. Die moeten ook worden meegenomen in de bezinning. Het hele ‘veld’ van de motiveringen is van belang. Dit ‘veld’ heb in mijn boekje in kaart gebracht wat betreft de zeven teksten met apostolische instructie aan vrouwen.

Kortom, in onze bezinning moet de koppeling met de concrete geboden en verboden gewaarborgd blijven. Hermeneutiek mag niet een leven op zichzelf gaan leiden, los van de bijbelse voorschriften in al hun concreetheid. Tegelijk moeten we goed in de gaten houden *hoe* we vervolgens die koppeling maken... Hoe blijven we consequent trouw aan het gezag van de Schrift, *precies zoals ze zich aandient*? Ik hoop dat ik ondertussen ook u heb kunnen overtuigen: hermeneutiek is iets waarover we móeten nadenken, willen we onze eigen identiteit als gereformeerden serieus nemen.